

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Л. Л. Місінкевич,
доктор історичних наук,
перший проректор з наукової роботи,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права

УДК 323.28 : 343.301 : 94 (477) "1920/1930"

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В 20–30–ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено діяльність репресивних органів УСРР. Оцінено обставини формування та надзвичайні повноваження позасудових органів, місцевих надзвичайних комісій, їх участь у репресивних заходах проти "соціально чужого" та "контрреволюційного елементу" в Україні.

Ключові слова: контрреволюційні злочини, заручництво, репресії, позасудові органи, революційні трибунали, депортації.

В умовах державної незалежності України значною мірою зростає інтерес до тих її сторінок радянської доби, які впродовж тривалого часу невинувато замовчувалися. Шлях до істини завжди лежить через об'єктивність, критичність оцінки історичних здобутків, недопустимість шельмування ратних та трудових досягнень народу. Без критичних оцінок, як позитивних, так і негативних уроків минулого, без знання істинної правди будь-яке суспільство неспроможне позбутися згубних рецидивів минулого, до яких належать масові політичні репресії.

За останні роки вітчизняні та іноземні дослідники спрямували серйозні зусилля на аналіз природи більшовицького режиму, виявили в архівах значні масиви документів з проблем державного терору як засобу управління суспільством і технології побудови комуністичного суспільства. Зокрема наукові дослідження В. М. Даниленка, Г. В. Касьянова, С. В. Кульчицького [1], В. М. Нікольського [2], О. С. Рубльова [3], В. В. Ченцова [4], Р. Ю. Подкура [5], Р. Конквеста [6], С. І. Білоконя [7] та інших розкривають маловідомі сторінки нашої держави, в яких науковці подають на розсуд громадськості своє бачення складних суспільно-політичних процесів того часу.

Зазначена стаття спрямована на висвітлення основних заходів партійно-державного керівництва УРСР, місцевих партійних та державних органів щодо масових політичних репресій серед різних верств населення. Дослідження цієї проблеми має свої широкі перспективи, оскільки дозволяє відстежити форми і

методи репресивної політики, осмислити негативні явища, пов'язані з необґрунтованими репресіям, об'єктивно оцінити більшовицький терор радянської доби та зрозуміти необхідність заходів увічнення пам'яті жертв політичних репресій.

Система влади, встановлена більшовиками у формі диктатури пролетаріату, формувалася на насильстві — фізичному, політичному та моральному, — яке пролонговувалося не тільки в умовах громадянської війни, але й у період подальшого мирного будівництва. Публічно негативно оцінюючи терор, В. І. Ленін у стосунках зі своїми сподвижниками сповідував принципи революційної доцільності, які визначалися у протилежному. Наставляючи у серпні 1918 р. керівництво Пензенського губвиконкому на рішучі дії, він писав: “Необхідно ... провести нещадний терор проти куркулів, попів і білогвардійців; сумнівних закрити в концентраційні табори поза містом” [8, с. 143–144].

Основним знаряддям реалізації цієї політики виступили органи державної безпеки, яким за рішенням вищих органів влади в лютому 1918 р. було надано право позасудового розгляду справ за контрреволюційні, посадові та деякі інші злочини аж до розстрілу на місці їх вчинення. Ідея позасудових “органів–трійок” була запропонована Леніним з самого початку заснування радянської влади. За його переконанням, усі урядові директивні заходи мали формуватися на “... залякуванні як могутньому засобі політики”. Учиняти розправу над ворогами необхідно так, “щоб на всі роки запам'ятали” [9, с. 219], — ось такий був лейтмотив багатьох ленінських установок щодо політичних суперників.

Позасудова діяльність надзвичайних комісій та їх філій в Україні регламентувалася постановою ВЦВК від 17 лютого 1919 р. “Про права ВНК і трибуналів” [10, с. 80–82]. З грудня 1920 р. вище партійно-державне керівництво України постановою РНК УСРР ініціювало придушення масового повстанського руху республіки.

Уся територія України поділялася на дільниці (тили), в яких розташовувалися окремі військові підрозділи для придушення будь-яких антиурядових виступів. Для координації зусиль військових підрозділів, правоохоронних, партійних та радянських органів створювалися постійно діючі губернські та повітові наради, до складу яких входили начальник дільниці, голова губвиконкому (повітвиконкому), голова продовольчого комітету, секретар губкому (повіткому) КП (б) У та воєнний комісар. Постанови та рішення цих нарад були обов'язковими для всіх місцевих органів влади [10, с. 14–15]. Народам надавалося право формування “трійок” у випадках “... перешкодження органам радянської влади у проведенні господарських та політичних компаній”. До їх складу входили командир (або комісар) військового підрозділу, представник місцевої влади та НК [11, арк. 94].

Ефективним методом придушення повстанського руху стала система заручництва, яку обумовлював наказ Центральної комісії по боротьбі з дезертирством при РНК УСРР від 9 квітня 1921 р. за підписом голови Раднаркому Х. Раковського і командуючого Збройними силами України та Криму М. Фрунзе. В інструкціях до наказу зазначалося, що заручники вилучалися із районів, де активно поширювався повстанський рух і населення матеріально підтримувало повстанців. У випадках прояву бандитизму в місцевості проживання заручників їм загрожував розстріл [12, арк. 17–18].

Поряд із заручництвом діяла система відповідачів, яка передбачала відповідальність населення за прояви бандитизму. За наказом голови наради з боротьби з бандитизмом Київського військового округу В. Затонського від 30 травня 1921 р. відповідачі призначаються двома представниками губвійськнаради та одним від волосного комнезаму із розрахунку один чоловік на 20 хат у селах, не менше двох — у висілках та не менше одного на хуторах. У випадку вбивства представника влади розстрілювалась удвічі більша кількість відповідачів. Особливий цинізм більшовицького “правосуддя” проявлявся при порядку визначення засуджених до страти, коли все вирішував жереб, який тягнули самі відповідачі [10, с. 17–18].

У містах терор був спрямований проти інтелігенції, яка, як правило, зараховувалася до категорії петлюрівсько-винниченківської формації і виступала носієм буржуазного світогляду, репрезентуючи при цьому націоналістичну ідеологію. Уже в травні 1921 р. за вказівкою ЦК КП (б) У каральними органами був сфабрикований і проведений один із перших показових політичних процесів “Справа ЦК УПСР” [13, с. 41].

Суворо підпорядкованість репресивно-каральної системи вищій політичній владі обумовлювала посилення діяльності її каральних органів. Цим діям сприяли, в першу чергу, прийняті рішення політбюро ЦК РКП (б) у березні–серпні 1922 р. щодо придушення протидій радянській владі. Так, 9 березня 1922 р. приймається постанова політбюро ЦК РКП(б) “Про бандитизм” [14, арк. 3], 27 квітня — “Про надзвичайні повноваження ДПУ в боротьбі з бандитизмом” [15, арк. 4], 8 червня 1922 р. — “Про антирадянські угруповання серед інтелігенції” [16, арк. 2–3], а згодом 20 липня, — політбюро ЦК РКП (б) констатувало незадовільну роботу комісії щодо виселення інтелігенції [17, арк. 3]. На виконання цього рішення 10 серпня 1922 р. ВЦВК видав декрет “Про адміністративне виселення”, яким передбачалося створення Особливої комісії при НКВС з проведення адміністративного виселення осіб, причетних до “... контрреволюційних виступів ..., за кордон або в певні місцевості РСФРР” строком до трьох років [18]. На підставі цього документа було здійснено насильницьке виселення 77 професорів, викладачів вищих навчальних закладів і громадських діячів України. До нього увійшли викладачі навчальних закладів Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси та Поділля — І. Красуцький, В. Чеховський, С. Єфремов, Я. Столярів та інші представники правих політичних партій [19].

Репресії за політичними мотивами стали буденним явищем. До ворогів народу відносили всіх тих, хто перебував в опозиції до більшовицької влади. Погляди на терор, репресії, примус розцінювалися як максимально ефективні засоби у вирішенні багатьох політичних і навіть економічних завдань. Вони визначалися в конкретних статтях Кримінального кодексу УСРР, затвердженого ВУЦВК 23 серпня 1922 р. і введеного в дію з 15 вересня того ж року. Основні положення КК УСРР відповідали Кримінальному кодексу РСФРР, підготовка якого відбувалася за участю В. І. Леніна. Наркому юстиції Д. І. Курському він рекомендував “розширити застосування розстрілу” за “контрреволюційні посягання” на радянську владу і запропонував доповнити шість статей, які передбачали застосування вищої міри покарання, ще шістьма статтями про самовільне повернення з-за кордону, про відповідальність за дії проти революційного руху за часів самодержавства, про агітацію і пропаганду та інші. Основна думка доповнень — “... відкрито відобразити принципову і політично правдиву (а не лише юридично вузьку) позицію, ... яка вмотивовує суть і виправдовує терор, його необхідність, його межі” [20, с. 189–190].

Це був перший кодифікований кримінально-правовий акт, який містив юридичне визначення складу злочинів, їх видів і санкцій. У розділах “Про контрреволюційні злочини” (ст.ст. 57–73), “Про злочини проти порядку управління” (ст.ст. 74–104) визначалися контрреволюційні діяння, спрямовані на повалення та підриг державного устрою через організацію збройних повстань, вторгнення на радянську територію озброєних загонів, банд, спроб силового відмежування від УСРР будь-якої її територіальної частини. Зазначені дії каралися вищою мірою покарання з конфіскацією майна, а в разі виявлення пом’якшуючих обставин — позбавленням волі не менше як на 5 років з конфіскацією всього майна [21, с. 20–35].

28 вересня 1922 р. діяльність ДПУ була схвалена політбюро ЦК РКП (б) за організацію загальної роботи, виконання спеціальних завдань. Така оцінка сприяла формуванню груп ДПУ, які своїми діями контролювали всі сфери діяльності державних структур [22, с. 86–87]. За постановою ВЦВК від 16 жовтня 1922 р.

ДПУ надавалося право позасудової розправи, включаючи розстріл у значно ширших масштабах, ніж це передбачалося кримінальним законодавством. Цією ж постановою Особлива комісія НКВС з адміністративних виселень отримала право ув'язнювати до таборів, направляти на примусові роботи, виселяти на строк до трьох років діячів антирадянських політичних партій та рецидивістів [23, с. 80–81].

28 березня 1924 р. ЦВК СРСР утворив Об'єднане державне політичне управління і затвердив Положення “Про права ОДПУ у сфері адміністративних виселень, заслання і ув'язнення до концентраційного табору”, за яким розширювалися ознаки соціальної незахищеності особи. Постанови про застосування позасудових репресій оголошували Особлива нарада ОДПУ СРСР, особливі наради союзних республік, які склалися із трьох членів колегій з обов'язковою участю прокурорського нагляду. Рішення Особливої наради ДПУ союзних республік набирали чинності лише після затвердження Особливою нарадою ОДПУ СРСР.

За рекомендаціями ЦК РКП (б) у грудні 1924 р. по Україні прокотилася хвиля партійних зборів, присвячених боротьбі проти опозиції, продемонструвавши “непохитну єдність” партії у питаннях ідеології. У січні 1925 р. на пленумі ЦК РКП (б) У висловлено вимогу щодо виведення Троцького зі складу політбюро ЦК РКП (б) і звільнення його з посади голови Реввійськради республіки. Після Першої всеукраїнської конференції КП (б) У 17–21 жовтня 1926 р., яка засудила погляди троцькістів, були зроблені висновки, що в Україні нараховується близько тисячі прихильників опозиції, ідейний розгром яких відбувся впродовж 1926–1927 рр. [24, с. 215].

Намагаючись виправдати політику насилля, Й. Сталін у 1920–х роках висунув знаменитий тезис про загострення класової боротьби у міру здобуття успіхів у соціалістичному будівництві. Тезис сприяв розробці і прийняттю Положення “Про злочини державні (контрреволюційні та особливо для СРСР небезпечні проти порядку управління)”, яке було затверджене 25 лютого 1927 р. постановою ЦВК СРСР. Визначені санкції рекомендувалося включити до кримінальних кодексів союзних республік, розширивши при цьому контингент осіб, на які розповсюджувалося право позасудових репресій [25, с. 32–36].

Кримінальний кодекс УСРР, затверджений постановою ВУЦВК 8 червня 1927 р. і введений в дію з 1 липня того ж року [26, с. 3–4], містив положення, спрямовані на посилення репресивних функцій з боку держави, вислання соціально небезпечних осіб, у тому числі тих, хто не вчинив контрреволюційного злочину. Кількість злочинів, що передбачали смертну кару, зросла до 45 порівняно з 36, які були у Кримінальному кодексі УСРР 1922 року [27, с. 403–404].

Визначення контрреволюційних злочинів відображено у першому розділі ст. 54¹, де зазначалося: “Контрреволюційною вважається всяка дія, спрямована на повалення, підлив або послаблення влади робітничо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституцій союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або на підлив чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції ...” [26, с. 28].

Розділ перший Особливої частини “Контрреволюційні злочини” КК УСРР 1927 р. включав у себе 14 складових, які деталізувалися в ст.ст. 54¹–54¹⁴. Серед них: збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях; зносини з контрреволюційною метою з іноземними державами або з окремими її представниками, а також сприяння будь-яким іноземній державі, що воює з Союзом РСР або бореться з ним шляхом інтервенції чи блокади; допомогу будь-яким способом міжнародній буржуазії, суспільним групам і організаціям у здійсненні ворожої проти Союзу РСР діяльності; схилення іноземної держави або суспільних груп до оголошення війни, збройного втручання у справи Союзу РСР; шпигунство, підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу

або кредитної системи та кооперації; вчинення терористичних актів, направлених проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій; зруйнування або пошкодження з контрреволюційною метою залізничних або інших шляхів і засобів сполучення зв'язку, водопроводу, громадських складів та інших споруд державного чи громадського майна; пропаганда або агітація, що закликає до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів, а також за розповсюдження чи виготовлення, зберігання контрреволюційної літератури; організаційна діяльність, спрямовану на підготовку або вчинення відповідних злочинів; за недонесення про відомий підготовлений або про вчинений контрреволюційний злочин; активні дії або боротьба проти робітничого класу і революційного руху та контрреволюційний саботаж [26, с. 28–33].

Труднощі хлібозаготівель, які виникли у кінці 1920-х рр., сприяли посиленню репресивної політики. За рішенням політбюро ЦК ВКП (б) 5 жовтня 1929 р. була прийнята директива, яка надавала особливі повноваження ОДПУ та НКЮсту для вжиття рішучих заходів (аж до розстрілу) проти куркулів, які організують терористичні напади на радянських і партійних працівників та інші контрреволюційні виступи. Як правило, вони проводилися через судові органи, але коли вимагалася особлива оперативність, здійснювали через ОДПУ [28, арк. 17]. З цією метою 19 жовтня 1929 р. у центральному апараті були сформовані “трійки”, які розглядали слідчі справи, представлені центральним апаратом і місцевими органами.

Усуваючи суттєві протиріччя, які мали місце в процесі колективізації, Президія ЦВК СРСР постановою від 3 лютого 1930 р. надала право ОДПУ на час ліквідації куркульства передоручити свої повноваження позасудового розгляду справ повноважним представникам ОДПУ в краях, областях для того, щоб їх розгляд проходив у “трійках” за участю представників облвиконкомів, прокуратури та партійних комітетів. Склад їх затверджувався колегією ОДПУ.

Спеціальна комісія під керівництвом В. Молотова розробила порядок розкуркулення. Під першу хвилю, яка прокотилася Україною в кінці січня — першій половині березня 1930 р. підпало 61 887 господарств [29, с. 94].

У 1928–1931 рр. на Україні зникло 352 тис. селянських господарств [30, с. 104]; від проведених акцій, за неповними даними, постраждало близько одного мільйона осіб [30, с. 378]. У довідці відділу по спецпоселеннях ГУТАБу ОДПУ “Відомості про виселення куркулів у 1930–1931 роках” відзначалося, що за цей час з території України було відправлено на спецпоселення в райони Якутії, Північного та Далекого Сходу, Уралу, Західного та Східного Сибіру 63 817 сімей з України [31, с. 17].

Спотворені виробничі відносини на селі змушували колгоспників приховувати власну продукцію. Шлях до боротьби з цими проявами був обраний у посиленні репресій. Й. Сталін ініціював прийняття ЦВК і РНК СРСР 7 серпня 1932 р. Постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності”. За розкрадання колгоспного майна законодавчий акт передбачав вищу міру покарання — розстріл, а за пом'якшуючих обставин — позбавлення волі на строк не менше 10 років. Правова норма, названа в народі “законом про п'ять колосків”, відображала “соціалістичну законність періоду масового терору” [32, с. 323–324].

Терор голодом та розкуркулення селянства був одним із методів формування колгоспного ладу. Його масштаби в Україні жахливі. Від голодної смерті, за оцінкою С. В. Кульчицького, загинуло від 3 до 3,5 млн. осіб [33, с. 183]. Ще майже 1,5 млн. осіб потрапили під страшну акцію розкуркулення. Усього в Україні органами державної безпеки заарештували в 1932 р. 74 849 осіб, а в 1933 р. — 124 463 особи [34, с. 43]. Зважаючи на масові арешти та депортації того часу,

цілком обґрунтованим є твердження Ю. Шаповала, що для України “великий терор 1937 р.” розпочався саме на початку 1930-х рр. [35].

Виникнення економічної кризи примножило соціальні контрасти в суспільстві. До конфліктів на селі додався розрив з інтелігенцією, яку уособлювали старі спеціалісти, частина яких не завжди поділяла політику держави щодо темпів та методів індустріалізації, відчуваючи настороженість за економічні невдачі, порушення технологічних процесів та правил безпеки на застарілому обладнанні, при щомісячному підвищенні планових показників. У керівництва зароджувалася підозра, що всі невдачі виникають від дій представників старої буржуазної інтелігенції.

Сфабрикована у той час “шахтинська справа” нібито розкривала “шкідництво” технічної інтелігенції у вугільній промисловості Донбасу, а насправді мала політичне забарвлення, так як стала складовою в боротьбі зі шкідництвом по всій країні. У червні 1928 р. голова ДПУ УСРР В. Балицький звітував на засіданні політбюро ЦК КП (б) У про очищення апарату Дніпробуду. Незабаром ним був підписаний обвинувальний вирок щодо розгляду справи шкідників у “Південсталі” [36, с. 402].

Тогочасна суспільно-політична ситуація, схильність комуністичного керівництва до широкомасштабних репресій сприяла розширенню суспільно-небезпечних діянь, що стали державно-караними. Постанова політбюро ЦК ВКП (б) від 9 червня 1934 р. “Про доповнення загальносоюзного закону про державні злочини статтями про зраду Батьківщини” запропонувала Президії ЦВК СРСР внести зміни до статті про державні злочини, передбачивши в них позбавлення волі від 5 до 10 років та вищу міру покарання [37, с. 531–532]. Ці доповнення були враховані у редакції КК УСРР від 20 липня 1934 р. в ст.ст. 54¹ “а”, “б”, “в”, “г”, у яких відображалися злочини за зраду Батьківщини; втечу або переліт за кордон військовослужбовця; за недонесення зі сторони військовослужбовця про готовану або вчинену зраду [38, с. 26–27].

Найбільше це стосувалося членів сімей репресованих осіб, звинувачених у зраді Батьківщині, інших контрреволюційних злочинах. Подальші репресії членів сімей здійснювалися за секретними партійними постановами, наказами НКВС, відомчими інструкціями та роз’ясненнями. Арешту підлягали жінки, які перебували як у юридичному, так і в громадянському шлюбі з засудженими на момент їх арешту, а також і розлучені, які знали про контрреволюційну діяльність своїх чоловіків. Не підпадали під арешт дружини, які викривали ворожі наміри своїх чоловіків. Засуджені дружини, які, як правило, не знали нічого про долю своїх заарештованих чоловіків, стали швидко здогадуватися: якщо дружина отримала 5 років ув’язнення, це значило, що чоловік живий, якщо 8 — розстріляний [39, с. 84].

Необхідно зазначити, що 1934 р. став переломним етапом на шляху централізації репресивно-каральної системи. Постановою ЦВК СРСР від 10 липня “Про утворення Загальносоюзного народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР” ОДПУ було реорганізовано в ГУДБ, яке ввійшло на правах Головного управління до наркомату внутрішніх справ. У складі останнього збереглася Особлива нарада, якій дозволялося проводити в адміністративному порядку висилку, заслання та засудження до виправно-трудових таборів строком до 5 років і висилку за межі СРСР осіб, визнаних суспільно небезпечними [40, арк. 92–93].

Вбивство С. Кірова призвело до прийняття 1 грудня 1934 р., за ініціативою Й. Сталіна, двох постанов ЦВК та РНК СРСР. У першій — слідчим органам встановлювався порядок прискореного розгляду кримінальних справ за вчиненими терористичними актами. Судові органи застерігалися щодо затримки виконання вироків засуджених до вищої міри покарання. Президія ЦВК Союзу РСР вважала неможливим приймати до розгляду будь-які клопотання про помилування, а органи НКВС зобов’язувалися негайно здійснювати виконання смертних вироків за винесеними судовими рішеннями [41, с. 33].

Друга Постанова “Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік” вносила зміни при розслідуванні та розгляді справ терористичного характеру проти робітників радянської влади, в якій зазначалося:

1. Слідство за цими справами завершувати в 10-денний строк.
2. Звинувачувальні висновки вручати звинуваченим за одну добу до розгляду справи в суді.
3. Справи заслуховувати без участі сторін.
4. Касаційні оскарження, як і подачу клопотання про помилування, не допускати.
5. Вирок про вищу міру покарання виконувати негайно при винесені судового рішення [41, с. 34].

Цей документ демонстрував повну зневагу до елементарних принципів радянського судочинства, кримінальний процес набував відвертого інквізиційного характеру.

На рішення вищого політичного керівництва держави 23 січня 1935 р. Прокурором СРСР видається директива, що визначала суть контрреволюційної пропаганди і виступів, які схвалювали терористичні акти щодо “вождів партії та уряду” (ст. 58¹⁰ КК РРФСР, ст. 54¹⁰ КК УСРР). У разі організованого характеру таких виступів, навіть при відсутності елементів прямої підготовки теракту, рекомендувалося кваліфікувати подібні дії за ст. 54¹¹ КК УСРР [25, с. 38–39].

Вищі органи державної влади сприяли розширенню надзвичайних повноважень НКВС СРСР. Зокрема в республіках, краях, областях, організувалися “трійки”, на які розповсюджувалися права Особливої наради, — прийняття рішень про заслання, виселення та ув’язнення на строк до 5 років, що посилювало політичні репресії. До складу “трійок” входили наркоми внутрішніх справ, начальники обласних управлінь НКВС, перші секретарі партійних комітетів, республіканські та обласні прокурори. В УРСР “трійки” діяли в Харківській, Київській, Вінницькій, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Чернігівській областях та Молдавській АРСР [42, с. 273–281], під жорна яких потрапили тисячі громадян, необґрунтовано звинувачених у шпигунстві, шкідництві, диверсійних актах тощо. За наказом НКВС від 30 липня 1937 р., “трійкам” доручалося розглядати кримінальні справи заарештованих, виходячи з виду покарань, визначених двома категоріями: перша — найбільш ворожі елементи, що підлягали розстрілу; друга — позбавленню волі від 8 до 10 років. 2 жовтня 1937 р. ЦВК СРСР прийняв постанову, яка передбачала збільшення терміну покарання до 25 років [43, с. 104–105].

Масові репресії 1937 р. призвели до появи наказів НКВС від 11 серпня 1937 р. (санкціонованій Й. Сталіним, В. Молотовим, Л. Кагановичем, С. Косіором) та від 20 вересня 1937 р., згідно з якими списки осіб, які підлягали репресіям, розглядалися навіть “двійками” — наркомами внутрішніх справ республік, начальниками УНКВС з прокурорами регіонів [23].

Ескалація “ворогоманії”, “шпигуноманії” та “диверсійних” вилазок, ініційована політичним режимом, увійшла в нову фазу. Цьому сприяла директива Наркомату юстиції СРСР від 15 квітня 1938 р. “Про кваліфікацію контрреволюційних терористичних висловлювань”, у якій зазначалося: “У ряді місць встановилася практика кваліфікації контрреволюційних терористичних висловлювань за ст. 58¹⁰ КК РРФСР та відповідних статтях КК інших союзних республік. Така кваліфікація злочинів про контрреволюційні терористичні висловлювання є політично неправильною” [19, с. 39]. Мін’юст зобов’язував подібні злочини кваліфікувати за ст. 58⁸ КК РРФСР (ст. 54⁸ для УРСР) як “... за терористичні акти проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій” [38, с. 31]. За такою кваліфікацією у репресивних діях домінував так званий місцевий фактор, що зумовлював надзвичайно широкий спектр в організації політичних репресій.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в 1920-х — 1930-х рр. діяльність вищої політичної влади була направлена на формування каральної системи диктатури пролетаріату, напрацювання нормативно-правової бази, яка дозволяла б широко проводити репресії, використовуючи позасудові та судові органи, розглядаючи справи за контрреволюційні, посадові та інші злочини.

Список використаних джерел

1. Даниленко, В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки [Текст] / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К. : Либідь, 1991. — 344 с.
2. Нікольський, В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки в Україні (кінець 1920-х — 1950-і рр.): історико-статистичне дослідження [Текст] / В. Нікольський. — Донецьк : Вид-во Донец. ун-ту, 2003. — 624 с.
3. Рубльов, О. Викриття “агентури польського фашизму в УСРР: справа “Польської організації військової” 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки [Текст] / Олександр Рубльов // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. — Вип. 7. — К., 2003. — С. 170–189.
4. Ченцов, В. В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е — 1930-е годы [Текст] / В. В. Ченцов. — М. : Готика, 2000. — 208 с.
5. Подкур, Р. Ю. Історіографія політичних репресій в Україні (друга половина 1980-х — 1990-ті рр.) [Текст] / Роман Подкур, Олександр Рубльов. — Житомир : Полісся, 2007. — 456 с.
6. Конквест, Р. Свобода важнее демократии [Текст] / Р. Конквест // Нева. — 1989. — № 9. — С. 126–148.
7. Білокінь, С. Голодомор та інші механізми терору [Текст] / С. Білокінь // Персонал. — 2002. — № 12. — С. 17–21.
8. Ленин, В. И. Телеграмма Пензенскому губисполкому, 9 августа 1918 г. [Текст] / В. И. Ленин // Ленин, В. И. Полн. собр. соч. — М. : Политическая литература, 1978. — Т. 50. — С. 143–144.
9. Ленин, В. И. Письмо А. Г. Шляпнику от 12 декабря 1918 г. [Текст] / В. И. Ленин // Ленин, В. И. Полн. собр. соч. — М. : Политическая литература, 1978. — Т. 50. — С. 219.
10. Васильєв, В. Політичні репресії на Вінниччині 1918–1980-ті роки [Текст] / В. Васильєв, П. Кравченко, Р. Подкур // Реабілітовані історією. Вінницька область. (Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією” : у 27 т. / голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.). — Кн. 1 / [обл. редкол. : І. С. Гамрецький (голова) та ін.]. — Вінниця : ДКФ, 2006. — С. 9–92.
11. Державний архів Вінницької області [Текст] (ДАВінО). — Ф. Р. 925, оп. 8, спр. 56.
12. ДАВінО [Текст]. — Ф. Р. 925, оп. 8, спр. 56.
13. Адамський, В. Депортація української інтелігенції в контексті становлення тоталітарного режиму [Текст] / Віктор Адамський // Розбудова держави. — 1996. — № 8. — С. 40–44.
14. Российский государственный архив социально-политической истории [Текст] (РДАСП). — Ф. 17, оп. 3, спр. 279.
15. РДАСП [Текст]. — Ф. 17, оп. 3, спр. 290.
16. РДАСП [Текст]. — Ф. 17, оп. 3, спр. 296.
17. РДАСП [Текст]. — Ф. 17, оп. 3, спр. 304.
18. Об административной высылке : Декрет ВЦИК от 10.08.1922 г. [Текст] // Известия ВЦИК Советов. — 1922. — 12 августа.
19. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ [Текст]. 1921–1923. — М. : Русский путь, 2005. — С. 91–102.
20. Ленин, В. И. Дополнения к проекту Вводного закона к Уголовному кодексу РСФСР и письма Д. И. Курскому [Текст] / В. И. Ленин // Ленин, В. И. Полн. собр. соч. — М. : Политическая литература, 1964. — Т. 45. — С. 189–190.
21. Уголовный кодекс СССР [Текст]. — Х. : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1924. — 102 с.
22. Білас, І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз [Текст] / Білас Іван Григорович. — К. : Либідь; Військо України, 1994. — Кн. 1. — 428 с.
23. О внесудебных органах [Текст] // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 10. — С. 80–82.
24. Білокінь, С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 — 1941 рр.): [Текст] / Сергій Білокінь. — К. : [Б. в.], 1999. — 447, [1] с. — (Джерельне дослідження).

25. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика [Текст] / за ред. Т. В. Маляренка — К. : Юрінком, 1997. — 464 с. (Офіційне видання)
26. Уголовный кодекс УССР [Текст] — Х. : Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. — 135 с.
27. Юридична енциклопедія [Текст] : [в 6 т.] / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл. — Т. 5. — 2003. — 736 с.
28. РДАСП [Текст]. — Ф. 17. оп. 3. спр. 761.
29. Даниленко, В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки [Текст] / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К. : Либідь, — 1991. — 344 с.
30. Кремень, В. Г. Україна: альтернатива поступу (критика історичного досвіду) [Текст] / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, М. В. Ткаченко. — К. : ARC-UKRAINA, 1996. — 793 с.
31. Земсков, В. Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960 [Текст] / В. Н. Земсков ; Ін-т рос. історії. — М. : Наука, 2003. — 306 с.
32. Котляр, М. Довідник з історії України [Текст] / Микола Котляр, Станіслав Кульчицький. — К. : Україна, 1996. — 463 с.
33. Кульчицький, С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) [Текст] / С. В. Кульчицький. — К. : Альтернативи, 1999. — 336 с.
34. Васильєв, В. Політичні репресії радянської доби на Хмельниччині [Текст] / В. Васильєв, Л. Місінкевич, Р. Подкур // Реабілітовані історією. Хмельницька область. (Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією” : у 27 т. / голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова [та ін.]). Кн. 1 / [обл. редкол. : М. П. Вавринчук (голова) та ін.]. — Хмельницький, 2008. — С. 11–130.
35. Шаповал, Ю. В очікуванні Нюрнбергу [Текст] / Ю. Шаповал // Критика. — 1998. — Березень. — С. 18–20.
36. Шаповал, Ю. І. Передень і апогей великого терору [Текст] / Ю. І. Шаповал // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д. В. Архіреїський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. / відп. ред. В. А. Смолій. — К. : Наукова думка, 2002. — С. 400–495.
37. Лубянка. Сталин и ВЧК — ГПУ — ОГПУ — НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 — декабрь 1936 [Текст] / под ред. А. Н. Яковлева / [сост. В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова]. — М. : МФД, 2003. — 912 с. (Россия. ХХ век. Документы)
38. Кримінальний кодекс УРСР із змінами і доповненнями на 1 лютого 1940 р. [Текст]. — К. : Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940. — 296 с.
39. Иванова, Г. М. История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты [Текст] / Г. М. Иванова ; Ін-т російської історії РАН. — М. : Наука, 2006. — 438 с.
40. РДАСП [Текст]. — Ф. 17. оп. 3. спр. 948.
41. О порядке ведения дел о подготовке или совершении террористических актов : постановление Президиума ЦИК СССР от 01.12.1934 г. [Текст] // Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий / сост. Е. А. Зайцев. — М. : Республика: Верховный Совет Российской Федерации, 1993. — 139 с. (Россия. ХХ век. Документы)
42. Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов : оперативный приказ НКВД СССР от 30.07.1937 г. № 00447 [Текст] // Лубянка Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938 / под ред. А. Н. Яковлева ; [сост. В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова]. — М. : МФД, 2004. — С. 273–281. (Россия. ХХ век. документы)
43. Постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР от 02.10.1937 г. [Текст] // Уголовный кодекс УССР. — М. : Государственное издательство юридической литературы, 1950. — 129 с.

Надійшла до редакції 27.12.2012

Мисинкевич Л. Л. Законодательные основания репрессивной политики советской власти в Украине в 20–30–х гг. XX столетия

Отражена деятельность репрессированных органов УССР. Оценены обстоятельства формирования и чрезвычайные полномочия внесудебных органов, местных чрезвычайных комиссий, их участие в репрессированных действиях против “социально чуждого” и “контрреволюционного элемента” в Украине.

Ключевые слова: контрреволюционные преступления, заложничество, репрессии, внесудебные органы, революционные трибуналы, депортации.

Misinkevych, L. L. Legal Foundations of Repressive Policy of Soviet Power in Ukraine through the years 1920–1930 timeline

The article has studied repressive organs of USSR, which were formed on the Ukrainian territory. Conditions of the formation and extraordinary plenary powers of extra-judicial organs, local extraordinary commissions, their participation in repressive actions against “social extraneous” and “counter-revolutionary element” are estimated.

Keywords: counter-revolutionary crimes, crime, hostage, repressions, extra-judicial organs, revolutionary tribunals, deportations.

